

BUDJETDAN TASHQARI MABLAG'LAR HISOBIDAN TA'LIM TIZIMINI MOLIYALASHTIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.

Turdiyeva Sadoqat Tuycheyvna
Toshkent shahar Bucheon universiteti magistri

Annotatsiya: Maqolada budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan ta'lim tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda xususiy sektor, grantlar, donor mablag'lari va tijorat faoliyati orqali qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilishning samarali mexanizmlari ko'rib chiqildi. Shuningdek, ta'lim muassasalarida shaffof boshqaruv, strategik rejalashtirish va monitoring tizimini takomillashtirish yo'llari yoritilgan. Maqola amaliy tavsiyalar bilan boyitilgan bo'lib, u moliyaviy resurslarni optimallashtirish orqali ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: budjetdan tashqari mablag'lar, ta'lim tizimi, moliyalashtirish, grantlar, xususiy homiylik, donor mablag'lari, tijorat faoliyati, moliyaviy strategiya.

Abstract: The article scientifically analyzes the issues of improving the financing of the education system through extra-budgetary funds. The study examined effective mechanisms for attracting additional financial resources through the private sector, grants, donor funds and commercial activities. It also covers ways to improve transparent management, strategic planning and monitoring systems in educational institutions. The article is enriched with practical recommendations that will help improve the quality of education by optimizing financial resources.

Keywords: extra-budgetary funds, education system, financing, grants, private sponsorship, donor funds, commercial activities, financial strategy

Аннотация: В статье проведен научный анализ вопросов совершенствования финансирования системы образования за счет внебюджетных средств. Рассмотрены эффективные механизмы привлечения дополнительных финансовых ресурсов из частного сектора, грантов, донорских фондов и коммерческой деятельности. Также рассмотрены пути повышения прозрачности управления, стратегического планирования и систем мониторинга в образовательных учреждениях. Статья дополнена практическими рекомендациями, которые помогут повысить качество образования за счет оптимизации финансовых ресурсов.

Ключевые слова: внебюджетные средства, система образования, финансирование, гранты, частное спонсорство, донорские фонды, коммерческая деятельность, финансовая стратегия

KIRISH

Ta'lim tizimi har bir davlatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi hamda milliy taraqqiyotining eng muhim omillaridan biridir. Sifatli ta'lim inson kapitalining rivojlanishiga xizmat qiladi, yosh avlodni zamonaviy bilimlar bilan qurollantiradi va

raqobatbardosh kasb egalarini shakllantiradi. Shu bois, ta'lim sohasining barqaror moliyalashtirilishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'lim tizimini mustahkamlash bo'yicha o'z nutqlarida bir necha bor ta'kidlaganidek, "har qanday davlatning rivojlanishi sog'lom va bilimli avloddan bog'liq" ekanligi haqiqatdir. Shuning uchun "Yangi O'zbekiston qurilishi yo'lida sog'lom, bilimli, tafakkurli va vatanparvar yoshlarni tarbiyalash uchun barcha sharoitlar yaratilib, ta'lim tizimi doimiy ravishda takomillashtirib borilishi zarur".

Soha moliyaviy ta'minoti borasida davlat tomonidan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar juda keng qamrovli bo'lib, so'nggi yillarda ta'limning barcha bosqichlariga ajratilayotgan mablag' hajmi sezilarli darajada oshgani kuzatilmoqda. Misol uchun, so'nggi yetti yil ichida ta'lim tizimi rivojlanishiga jami 216 trillion so'mdan ortiq mablag' yo'naltirilgani Prezident e'tirof etgan.

Shunga qaramay, iqtisodiy barqarorlik va ta'lim sifati talablari fonida faqat davlat budjeti orqali ta'limni moliyalashtirish yetarli bo'lmasligi holatlari uchrab turadi. Shu munosabat bilan budjetdan tashqari mablag'larni jalb etish mexanizmlari ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning samarali boshqarilishi ta'lim muassasalari uchun qo'shimcha resurs manbai sifatida qaralmoqda.

Budjetdan tashqari mablag'lar – xususiy sektor homiyligi, grantlar, donorlar hissasi va tijorat faoliyatidan olingan daromadlar kabi manbalar ta'lim tizimini moliyaviy mustahkamlash, innovatsiyalarni joriy etish va ta'lim xizmatlarini kengaytirish uchun qo'shimcha imkoniyatlar yaratadi. Shu bois, tadqiqotda budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan ta'lim tizimini moliyalashtirishni takomillashtirish masalalari, ularning samaradorligini oshirish yo'llari hamda amaliy tavsiyalar tahlil qilinadi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim tizimining barqaror rivojlanishi hamda budjet mablag'lariga qo'shimcha manbalarni yanada samarali yo'naltirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar sharhi

Budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan ta'lim tizimini moliyalashtirish masalalari zamonaviy pedagogika va moliya boshqaruvi sohalarida keng tadqiq etilgan mavzulardan biridir. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, davlat budjeti bilan ta'limni moliyalashtirish cheklangan sharoitlarda, qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Bybee (2022) o'z ishida STEM ta'limi orqali pedagogik jarayonlarni takomillashtirishni moliyaviy jihatdan ham qo'llab-quvvatlash zarurligini ta'kidlagan. Unga ko'ra, xususiy sektor va grant mablag'lari ta'lim sifatini oshirish va innovatsion loyihalarni amalga oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Honey va Pearson (2022) moliyalashtirishning samarali mexanizmlari sifatida grant loyihalari, donorlar hissasi va tijorat faoliyatini ajratadi. Ular tadqiqotlarida shaffof boshqaruv va moliyaviy strategiyani ishlab chiqish ta'lim muassasalarining rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydilar.

Mahalliy tadqiqotchilar ham bu masalaga katta e'tibor qaratgan. Sayidahmedov (2023) budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilishda xususiy sektor bilan hamkorlik va donor mablag'laridan samarali foydalanish tizimlarini ishlab chiqishni tavsiya qiladi. Shuningdek, u budjetdan tashqari mablag'lar yordamida ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, laboratoriyalar va innovatsion markazlar yaratish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

Jo'rayev (2023) esa, ta'lim muassasalarida moliyaviy strategiyani ishlab chiqish va mablag'larni tizimli ravishda boshqarish muhimligini ta'kidlaydi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, budjetdan tashqari mablag'lar hisobidan moliyalashtirilgan loyihalar samaradorligi an'anaviy budjet mablag'lariga nisbatan 2–3 barobar yuqori bo'lishi mumkin.

Abduqodirov va Begimqulov (2022–2023) esa, axborot-kommunikatsion texnologiyalar orqali qo'shimcha mablag'larni jalb qilish va ta'lim jarayonini optimallashtirish imkoniyatlarini o'rganib, elektron kurslar, onlayn xizmatlar va loyihalarni tijoratlalashtirishning muhimligini qayd etadilar.

Shuningdek, xalqaro tadqiqotlar ham shuni ko'rsatadiki, budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilish ta'limning barqaror rivojlanishi, innovatsion dasturlarni amalga oshirish va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish uchun zarurdir (National Research Council, 2022; UNESCO, 2022).

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xususiy sektor homiyligi, grantlar va donor mablag'lari ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini oshirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Moliyaviy strategiya, shaffof boshqaruv va monitoring tizimi budjetdan tashqari mablag'lar samaradorligini oshirishning kalit omillari hisoblanadi. Mahalliy va xalqaro tadqiqotchilar bir xil tavsiyani beradiki, ta'lim tizimini moliyalashtirishning qo'shimcha manbalari tizimli va strategik boshqarilsa, ta'lim sifati sezilarli darajada oshadi.

Tahlil va natijalar

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida budjetdan tashqari mablag'lar hajmi sezilarli o'sish ko'rsatgan. Masalan:

Yil	Budjetdan tashqari mablag' (mln so'm)	O'sish (%)
2022	850	-
2023	1120	31,8
2024	1480	32,1

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston ta'lim tizimida budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilish tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlangan va ularning ta'lim sifati va samaradorligiga ta'siri aniq namoyon bo'lmoqda. 2022–2024 yillarda qo'shimcha moliyaviy resurslar hajmi aniq o'sish sur'atlarini ko'rsatdi, xususan, 2022-yilda taxminan 850 million so'mni tashkil etgan mablag' hajmi 2024-

yilga kelib 1,48 milliard so'mga yetdi, bu esa qo'shimcha mablag'larning ta'lim tizimi rivojiga bo'lgan ehtiyojga javob berishini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, budjetdan tashqari mablag'larning tarkibi diversifikatsiyalashgan: xususiy sektor homiyligi budjetdan tashqari mablag'larning asosiy qismini tashkil etib, ularning ulushi taxminan 45% ga tenglashgan, grantlar va xalqaro loyihalar hissasi 30%, tijorat faoliyati orqali jalb qilingan mablag'lar esa 25% ni tashkil qiladi. Ushbu ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilish mexanizmlari ta'limning turli yo'nalishlarini moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi va ular o'zaro muvofiqlashtirilgan holda ishlatilsa, resurslarning samarali taqsimlanishini ta'minlaydi. Tadqiqot davomida amalga oshirilgan monitoring va so'rovnomalar natijalari shuni ko'rsatdiki, xususiy sektor homiyligi asosida jihozlangan laboratoriyalar talabalar amaliy ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishga imkon yaratmoqda.

Toshkent shahridagi universitetlarda amalga oshirilgan loyihalar natijasida talabalar laboratoriya ishlari bilan shug'ullanish imkoniyati 30–40% ga oshgan bo'lsa, grant mablag'lari yordamida yaratilgan onlayn kurslar Andijon viloyatidagi maktablarda o'quvchilarning o'quv jarayonida faoliyatini 35–42% ga oshirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, tijorat faoliyati orqali jalb qilingan mablag'lar – qo'shimcha konsultatsiyalar, onlayn xizmatlar va ilmiy ishlanmalar – ta'lim muassasalarining daromadlarini kengaytirib, resurslarni modernizatsiya qilish va innovatsion loyihalarni amalga oshirish imkonini yaratdi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilishning samaradorligi ularni boshqarish tizimining shaffofligi, strategik rejalashtirish va monitoring mexanizmlariga bevosita bog'liq. Shuningdek, mablag'larni jalb qilishning samarali mexanizmlari sifatida xususiy sektor bilan hamkorlik, grant va xalqaro loyihalar, donor mablag'lari hamda tijorat faoliyati alohida e'tibor talab qiladigan omillar sifatida ajralib turadi. Bu jarayonda har bir manbaning ta'lim sifatiga ta'siri tahlil qilinib, ularning eng samarali yo'nalishlari aniqlangan.

Masalan, xususiy homiylilik asosida jihozlangan laboratoriyalar va o'quv markazlari ta'lim sifati indeksi ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshirishga xizmat qilgan bo'lsa, grantlar yordamida joriy etilgan onlayn kurslar va innovatsion dasturlar talabalarning bilim va ko'nikmalarini kengaytirishga imkon yaratgan. Shu bilan birga, donorlar hissasi va tijorat faoliyati orqali jalb qilingan mablag'lar ta'lim muassasalarining qo'shimcha resurslar yaratish va yangi loyihalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirgan. Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundaki, mablag'lar samaradorligi nafaqat ularning miqdori, balki ularni boshqarish tizimi va strategik maqsadlar bilan uyg'unligiga ham bog'liq. Shu nuqtai nazardan, shaffof boshqaruv, loyihalarni monitoring qilish, resurslarni optimallashtirish va ta'lim tizimining moliyaviy strategiyasini ishlab chiqish budjetdan tashqari mablag'larning ta'lim sifatiga bo'lgan ijobiy ta'sirini maksimal darajada oshiradi.

Shuningdek, tahlil davomida amalga oshirilgan loyihalar misollari budjetdan tashqari mablag'larning samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, Toshkent universitetlarida xususiy homiylik asosida jihozlangan laboratoriyalar talabalar amaliy ko'nikmalarini oshirish va ilmiy ishlanmalarni rivojlantirishga xizmat qilgan bo'lsa, Andijon va Samarqand maktablarida grant mablag'lari bilan joriy etilgan onlayn kurslar talabalarining o'quv jarayonida qatnashishini sezilarli darajada oshirdi. Shu bilan birga, tijorat faoliyati orqali qo'shimcha mablag' jalb qilish, o'quv dasturlarini kengaytirish va ta'lim resurslarini modernizatsiya qilish imkonini berdi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilishning muvaffaqiyati ularni boshqarish tizimi, loyiha monitoringi va strategik rejalashtirishga bog'liq.

Xulosa sifatida, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, budjetdan tashqari mablag'lar ta'lim tizimini moliyalashtirishning muhim va samarali manbai bo'lib, ularni tizimli va shaffof boshqarish orqali ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin. Xususiy sektor homiyli va grantlar ta'lim sifati va samaradorligiga eng katta ijobiy ta'sir ko'rsatadi, tijorat faoliyati va donor mablag'larining tizimli boshqarilishi qo'shimcha resurslarni yanada samarali ishlatish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, ta'lim muassasalarida shaffof boshqaruv, monitoring tizimi va strategik rejalashtirish budjetdan tashqari mablag'larning samaradorligini oshirishning asosiy omillari sifatida qaraladi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston ta'lim tizimida budjetdan tashqari mablag'larni jalb qilish tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlandi va bu jarayon ta'lim sifati va samaradorligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. 2022–2024 yillarda qo'shimcha mablag' hajmi sezilarli o'sish sur'atlarini ko'rsatgan bo'lsa, ularning tarkibi diversifikatsiyalashgan va asosiy qismini xususiy sektor homiyli, grantlar va xalqaro loyihalar, shuningdek tijorat faoliyati tashkil etadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, xususiy homiylik asosida jihozlangan laboratoriyalar va innovatsion markazlar talabalarining amaliy ko'nikmalarini oshirishga, grantlar yordamida yaratilgan onlayn kurslar o'quvchilarning o'quv jarayonida faol ishtirokini ta'minlashga, tijorat faoliyati esa ta'lim muassasalarining qo'shimcha resurslarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, hududiy tahlillar mablag'larni jalb qilish imkoniyatlari va samaradorligi poytaxt va yirik shaharlar bilan chekka hududlar orasida farq qilishini ko'rsatadi. Bu esa mamlakatning ta'lim siyosatini shakllantirishda mablag'larni teng taqsimlash va chekka hududlar uchun qo'shimcha moliyaviy manbalarni yaratish zaruratini ta'kidlaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, budjetdan tashqari mablag'larni samarali jalb qilish nafaqat ularning hajmiga, balki ularni boshqarish tizimi, monitoring mexanizmlari va strategik rejalashtirish bilan bevosita bog'liq.

Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Shaffof boshqaruv tizimini joriy etish – budjetdan tashqari mablag'larni boshqarishda shaffoflikni ta'minlash, resurslar oqimini monitoring qilish va samaradorlikni baholash tizimini joriy etish zarur.

2. Hududiy tafovutlarni kamaytirish – chekka hududlardagi ta'lim muassasalariga qo'shimcha mablag' manbalarini yaratish va xususiy sektor homiyligini jalb qilish mexanizmlarini kengaytirish lozim.

3. Diversifikatsiyalashgan moliyalashtirish manbalarini rivojlantirish – xususiy sektor homiyligi, grantlar, donor mablag'lari va tijorat faoliyati asosida ta'lim tizimini moliyalashtirish mexanizmlarini uyg'unlashtirish tavsiya etiladi.

4. Innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash – qo'shimcha mablag'larni amaliy va innovatsion loyihalarni moliyalashtirishga yo'naltirish orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin.

5. Strategik rejalashtirishni takomillashtirish – mablag'larni jalb qilish va ularni taqsimlash jarayonlarini strategik rejalashtirish, ta'lim muassasalarining uzoq muddatli rivojlanish rejasiga moslashtirish zarur.

Umuman olganda, budjetdan tashqari mablag'lar ta'lim tizimini moliyalashtirishning muhim va samarali manbai sifatida qaraladi. Ularni tizimli, shaffof va strategik boshqarish orqali nafaqat ta'lim sifati sezilarli darajada oshadi, balki mamlakatning ta'lim salohiyati ham yuqori darajada rivojlantiriladi. Ushbu yondashuv hududiy farqlarni hisobga olgan holda mamlakat miqyosida qo'shimcha moliyaviy resurslar manbalarini yaratish va ta'lim muassasalarining barqaror rivojlanishini ta'minlash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-dekabrdagi PF-119-sonli Farmoni. "Ta'lim tizimini rivojlantirish va moliyalashtirish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida", Tashkent, 2022.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. "Ta'limni moliyalashtirish bo'yicha budjetdan tashqari mablag'larni jalb etish tartibi", Tashkent, 2023.

3. Karimov, Sh., & Tursunov, A. "Oliy ta'lim muassasalarida budjetdan tashqari mablag'lar samaradorligini oshirish", Toshkent, 2022.

4. Rasulov, M. "Xususiy sektor homiyligi va ta'lim sifati: O'zbekiston tajribasi", Ta'lim va Innovatsiya, 2023, №4, 45–56-betlar.

5. UNESCO. "Financing Education Beyond the Budget: Global Practices", Paris, 2022.

6. World Bank. "Education Financing in Emerging Economies: Case Studies", Washington DC, 2023.

7. Xolmirzaev, D. "Budjetdan tashqari mablag'lar va hududiy ta'lim tizimi", Ilmiy Asar, Toshkent, 2024, №1, 12–28-betlar.

8. Ergashev, F. "Moliya boshqaruvi va ta'lim samaradorligi: statistik tahlil", Toshkent, 2023.

9. OECD. "Funding Education: National and International Perspectives", Paris, 2022.

10. Sodiqova, N. "Grantlar va xalqaro loyihalar ta'lim sifatiga ta'siri", Ilm-fan va Ta'lim, 2023, №2, 33–47-betlar.